

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.123-145>

УДК: 327(477)

© *Наталія Нечаєва-Юрійчук*¹

**ГРУЗІЯ ЯК ТЕСТОВИЙ МАЙДАНЧИК
ДЛЯ ПУТІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ «ПОВЕРНЕННЯ ЗЕМЕЛЬ»:
ВІД ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ
ДО АНТИЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ «ГРУЗИНСЬКОЇ МРІЇ»**

У ХХІ сторіччі російський імперіалізм продовжує свої конвульсивні спроби зберегтися на геополітичній мапі світу, що знаходить вияв в активних заходах, здійснюваних Москвою щодо Грузії й України. Події в Грузії й триваюча російсько-українська війна засвідчила: Москва втратила військову міць, однак продовжує зберігати свій геополітичний вплив як через присутність у міжнародних організаціях, насамперед ООН, так і через використання широкого спектру маніпулятивного інструментарію. Відверте втручання Москви у внутрішні справи Грузії спершу через міфічну «миротворчість», а після 2008 року – відверту окупацію частини грузинських територій, – лише одна сторона російської активності на Південному Кавказі.

123

Втративши контроль над діями Тбілісі після Революції Троянд 2003 року та приходу до влади М.Саакашвілі, Москва використала усі можливі засоби – від дипломатичних, економічних до військових, інформаційних, для повернення свого впливу у регіоні. Дискредитувати Саакашвілі й обраний ним курс на євроатлантичну інтеграцію вже традиційними для Москви «активними засобами» не вдалося, тож Кремль обрав іншу тактику. Через вивірених у минулому сторіччі механізм створення маріонеткової політичної сили, Москва включилася у партійно-політичне життя Грузії «Грузинською мрією», яка на повірку виявилася російською.

Грузинське суспільство, налаштоване демократично й втомлене від дедалі більш активних виявів авторитаризму з боку Саакашвілі,

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: n.nechayeva-yuriyuchuk@chnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5882-7121.

зробило перший руйнівний крок – обрало «Грузинську мрію» до парламенту. Наступне десятиліття – прищвидшене згортання демократичних реформ «Єдиного національного руху» й розворот в бік Росії з свідомим переходом до антиінтеграційного щодо ЄС руху з боку офіційного Тбілісі. Попри активні протести з боку грузинського суспільства, влада продовжує свій реверсний рух до Росії. А світ спостерігає апробацію нової стратегії путінської політики «повернення земель», яку авторка означила як «ретроактивне управління».

Ключові слова: безпека, інформаційна війна, ЄС, російсько-українська війна.

Georgia as a testing ground for Putin’s policy of “land return”: from the occupation of territories to the anti-European Course of the “Georgian Dream”

In the 21st century, Russian imperialism continues its convulsive attempts to remain on the geopolitical map of the world, which is reflected in the active measures taken by Moscow towards Georgia and Ukraine. The events in — Georgia and the ongoing Russian-Ukrainian war have shown that Moscow has lost its military power but continues to maintain its geopolitical influence both through its presence in international organizations, primarily the UN, and through the use of a wide range of manipulative tools. Moscow’s open interference in the internal affairs of Georgia, first through mythical “peace-keeping” and after 2008 - the open occupation of part of Georgian territories – is only one aspect of Russian activity in the South Caucasus.

Having lost control over Tbilisi’s actions after the Rose Revolution of 2003 and the coming to power of M. Saakashvili, Moscow used all possible means – diplomatic, economic, military, and informational, to regain its influence in the region. It was impossible to discredit Saakashvili and his chosen course for Euro-Atlantic integration by the “active means” already traditional for Moscow, so the Kremlin chose a different tactic. Through the mechanism of creating a puppet political force, tested in the last century, Moscow joined Georgia’s party and political life through the “Georgian Dream”, which turned out to be Russian.

Georgian society, democratically minded and tired of increasing manifestations of authoritarianism on the part of Saakashvili, took the first destructive step – it elected the “Georgian Dream” to parliament. The next decade is an accelerated rollback of the democratic reforms of the “United National Movement” and a turn towards Russia with a conscious transition to an

anti-integration movement towards the EU on the part of official Tbilisi. Despite active protests from Georgian society, the authorities continue their reverse movement towards Russia. The world is watching the testing of the new strategy of Putin's policy of "returning the lands", which the author defined as "retroactive governance".

Keywords: security, information warfare, EU, Russian-Ukrainian war.

Постановка наукової проблеми. 7 лютого 2025 року перший за 32 роки літак з Росії приземлився в аеропорту м. Сухумі, що знаходиться на території окупованої російськими військами Абхазії. Аеропорт був закритий Міжнародною організацією цивільної авіації (ISAO) на вимогу Грузії після грузино-абхазької війни 1992-1993 років (Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian-EU and NATO must take notice' 2025). За офіційною версією Москви, це був тестовий політ. Офіційний Тбілісі не коментує ситуацію; грузинське суспільство й опозиція розглядають даний політ «як прямий виклик територіальній цілісності Грузії» та політиці невизнання окупованого Росією регіону (Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent 2025). Даний політ – Москва-Сухумі, є одним із індикаторів посилення позицій Кремля у Грузії та його спроби повернути регіон у статус російського Закавказзя. Й одночасно – це повідомлення для міжнародного співтовариства й насамперед для України, що немає незворотних процесів і що відмова від підтримки демократичних сил у боротьбі з авторитаризмом дорівнює поверненню до останнього у ще більш спотворених формах.

125

Дана стаття – спроба аналізу процесів розгортання антидемократичних сил в Грузії на фоні триваючої російсько-української війни та визначення алгоритму дій Кремля щодо повернення вже здавалося б втрачених назавжди земель у російську політичну орбіту.

Науково-дослідницьке поле проблеми. Зовнішня політика Росії є важливим предметом як теоретичних, так і прикладних досліджень, особливо в контексті її агресивізації на початку XXI століття. Серед праць, які фокусуються на аналізові політичних стратегій та зовнішньополітичних підходів Москви щодо держав пострадянського простору, – стаття І.Лоссовського, нині – заступника голови ДЕСС України, де він наголошує на реалізації Москвою «нової доктрини обмеженого суверенітету» щодо цих держав (Лоссовський 2018). Спробу проаналізувати російську зовнішню політику кризь

призму стратегічної культури зробила Олена Юрченко, спеціалістка аналітичного центру ADASTRA, яка звертає увагу на стратегічності клієнтсько-патронажних відносин, що їх вибудовує Росія зі своїми партнерами загалом та націленості на тактичні результати у її «повороті на схід» (Юрченко 2020).

Вже після розгортання Росією широкомасштабної війни проти України Національним інститутом стратегічних досліджень було презентовано аналітичну довідку «Оцінки змін зовнішньополітичної парадигми Росії», в якій через аналіз ключових тез статті А. Дробініна, директора Департаменту зовнішньополітичного планування МЗС РФ, зроблено спробу виявити пріоритети майбутньої Концепції зовнішньої політики Росії. Ідеологічною платформою російської моделі світопорядку визначаються «антизахідний» та «антиколоніальний» наративи (Ярмоленко 2022).

126

Наступний розвиток подій почасти підтверджує сформульовані науковцями різних країн оцінки зовнішньополітичної стратегії РФ, зокрема, щодо України та Грузії. Водночас спостерігаємо апробацію нової стратегії РФ щодо «повернення земель» у «руззкій мір» – за визначенням авторки, «ретроактивного контролю», коли через маніпулятивні технології та інструменти рефлексивного управління російська сторона добивається встановлення нових правил до вже існуючої ситуації (до у даному випадку – окупації частини території суверенної Грузії) і повертає контроль над регіоном, де вже не просто втратила вплив у минулому, а була самодискредитована своїми ж діями.

Питання, порушене авторкою у даній статті, – перебуває у фокусі уваги політичних експертів й науковців, однак в силу швидкості розгортання подій у Грузії та Україні й відсутності видимих зв'язків між нав'язуваним Росією сценарієм у названих регіонах актуальність даного дослідження не викликає питань.

Виклад основного матеріалу. Грузія, як і весь Південний Кавказ, завжди була й залишається серед пріоритетів політики Кремля. У своїй політиці збирання земель та формування спершу Російської імперії, згодом – СРСР, а після його розпаду – нинішньої РФ, Кремль завжди послуговувався принципом «розділяй та владарюй», де інтереси народів, не кажучи вже про інтереси людини й громадянина, завжди були на периферії інтересів російського самодержавства. Грузія не стала винятком у цій ситуації. Спроба демократичних гру-

зинських сил створити власну Грузинську Демократичну Республіку у 1918 році зазнала поразки (Janelidze 2018), як, до речі, і спроба українців. Більшовизм виявився надто сильним (і не лише у військовому плані) суперником, щоб розрізнені демократичні сили змогли подолати його у поневолених століттями регіонах. Підхід до вирішення національного питання у більшовицькій Росії, яка згодом стала Радянським Союзом, відзначався нехтуванням й маніпулюванням національним фактором у формуванні адміністративних одиниць – республік, СРСР. Там, де це було можливо, радянська влада не лише створила потенційні «джерела вогню» на прикордонні, але й посилила їх своєю демографічною політикою. Поруч із історичними особливостями міжнаціональної взаємодії, політичною радикалізацією кінця 1980-1990-х та активним втручанням Москви у всі процеси на території колишнього СРСР це створило передумови для грузино-абхазьких війн початку 1990-х років. Тоді російська сторона виступила на стороні Абхазії, що призвело до посилення політичної нестабільності (Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну 2022) та «заморожування конфлікту», розморожування якого можливе за найменшої необхідності для Москви.

Попри політичні потрясіння та втрату контролю над частиною території, президентом Грузії до 2003 року залишався Едуард Шеварнадзе, колишній перший секретар ЦК Компартії Грузії, обраний у 1992 році. Його спроба зберегтися при владі через фальсифікацію результатів виборів 2 листопада 2003 року призвела до Революції Троянд. На хвилі революційного піднесення до влади прийшов молодий політик – Михаїл Саакашвілі, який проголосив курс Грузії на євроатлантичну інтеграцію. Реформи, розпочаті М.Саакашвілі у 2004 році, були масштабними й радикальними. Завдяки спрощенню податкового законодавства й бізнес-процедур Грузія обійняла перше місце з легкості ведення бізнесу (20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 2023). Проголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію, стало важливим кроком на шляху до виходу із російської сфери впливу. Важливо: тоді ідею вступу Грузії до НАТО підтримали понад 80% населення країни, однак, на Бухарестському саміті Грузія так і не отримала ПДЧ, хоч і почула слова підтримки від держав-членів Альянсу. Вагомою, якщо не ключовою причиною подібного рішення стала неготовність насамперед Німеччини піти

на конфлікт з РФ у питанні наданні перспектив членства в НАТО Грузії й Україні (Нечаєва-Юрійчук, До питання про причини та ймовірні наслідки грузинсько-російського конфлікту у серпні 2008 року 2008). Попри значні досягнення, М.Саакашвілі був серйозно критикований опонентами, зокрема, через проблеми з правами людини, тиск на медіа тощо. Чорною плямою на репутації М.Саакашвілі стала справа Сандро Гіргвіліані (2006 рік), співробітника банку, якого знайшли мертвим після сварки з високопоставленими урядовцями з МВС і чия справа так і не була розслідувана за часів президентства Саакашвілі (Coalson 2013). Сьогодні одне із звинувачень, висунутих М.Саакашвілі, стосується саме цієї справи.

128

Радикальні реформи М.Саакашвілі, спрямовані на розбудову Грузинської державності, були негативно сприйняті Москвою, яка у жовтні 2006 року оголосила санкції проти «режиму Саакашвілі» та відкликала свого посла. Однак уже у січні 2007 року Кремль вирішив повернути посла у Тбілісі та скасувати санкції, оскільки стало зрозумілим, що санкції не лише не призвели до очікуваного результату, але ще більше знизили рівень залежності Грузії від Росії (Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results 2007). Дипломатичні «танці» Москви, як на авторку, продемонстрували її готовність до використання будь яких засобів – від політичного «кнута» до «пряника», щоб зберегти Грузію як частину свого Закавказзя, але аж ніяк не Південного Кавказу. Однак засоби, що їх обрав Кремль у 2006-2008 роках виявилися недостатніми, аби змістити Саакашвілі й встановити проросійський уряд. І якщо запроваджені Москвою санкції знизили рівень залежності Грузії від Росії, то п'ятиденна війна та її результати – окупація близько 20% грузинської території, підтвердили, що лише курс на євроатлантичну інтеграцію сприятиме збереженню суверенної Грузії.

Російський наступ на Грузію розпочався у перший день Літніх Олімпійських ігор у Китаї - 8 серпня 2008 року. Неочікувано для усього світового співтовариства, з використанням важкого озброєння та авіації. У 2022 році Росія так само напала на Україну, щоправда, цього разу вже за кілька днів після завершення Зимових Олімпійських ігор, у тому ж таки Китаї. Любов до політичного символізму автократіями – окремих напрямків досліджень, однак враховуючи розвиток російсько-китайських відносин упродовж останніх років, вважаємо, що ці роки і ці дні були обрані зовсім не випадково.

Військова кампанія Росії проти Грузії супроводжувалася активною інформаційною. Фактично, це була перша гібридна війна на пострадянському просторі у її сучасному форматі, з використанням інноваційних технологій та соціальних мереж. Попри те, що Грузія відстоювала міжнародно закріплене право на державний суверенітет та територіальну цілісність, у медійному дискурсі Росію так і не було однозначно визнано агресором. Свою роль у цьому відіграв мовний фактор: знайти перекладача з російської виявилось значно простіше, аніж з грузинської. Що стосується англійської, на превеликий жаль, на той час у Грузії не вистачало англомовних медіаресурсів. Тож чимало країн світу, у т.ч., й Україна, значною мірою черпали інформацію про війну в Грузії з російських першоджерел (Нечаєва-Юрійчук, Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова 2011). Відповідно, ідеї російського месіанізму знайшли свою аудиторію, яка залишилася у цій парадигмі до української Бучі та Ірпеню, частково і до сьогодні.

Москві так і не вдалося повалити М.Саакашвілі за підсумками п'ятиденної війни, а саме це, на нашу думку, було ключовим завданням, від вирішення якого залежало досягнення стратегічної мети РФ на Кавказі – збереження регіону у сфері свого впливу з контролем (!) над нафтопроводом Баку – Тбілісі – Джейхан, чорноморськими портами, розташованими на території Грузії, та гарантоване збереження монополії на поставку нафти й газу до ЄС, що у кінцевому підсумку забезпечувало роль «сірого кардинала» у європейській та й світовій політиці. Наступне визнання незалежності Абхазії та Цхінвальського регіону, який з подачі Москви увійшов у світовий політичний дискурс як Південна Осетія, засвідчило важливість «грузинського питання» у російському порядку денному та готовність до тривалої боротьби за Грузію як форпосту російських інтересів на Кавказі.

Росія не обмежилася визнанням незалежності Абхазії та Південної Осетії. 30 квітня 2009 року були підписані відповідні угоди з Абхазією (Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия 2009) та Південною Осетією (Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Южная Осетия 2009), де повноваження щодо охорони кордонів з рештою території Грузії були делеговані ФСБ РФ.

В цих умовах повернення до довоєнного формату відносин між Грузією та Росією видавалося неможливим, принаймні, за часів правління Саакашвілі. Та відмова від Грузії не входила у стратегічні плани Москви і на початку 2010-х у грузинському партійному спектрі з'явилася нова політична сила – «Грузинська мрія», очолювана Б.Іванішвілі, олігархом, який «накопичив свої статки в Росії у 1990-роках» (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024), як альтернатива «Єдиному національному руху» М.Саакашвілі. Її поява стала логічним продовженням російської політики на Кавказі; російським ударом у відповідь на законодавчі зміни, прийняті урядом Саакашвілі, зокрема на Закон Грузії «Про окуповані території». Даний Закон був прийнятий з метою «визначення статусу територій, окупованих в результаті воєнної агресії Російської Федерації, встановлення особливого правового режиму на цих територіях» (Закон Грузії Об оккупированных территориях 2008). Окупованими територіями, згідно Закону, визнано: території Абхазької Автономної Республіки та Цхінвальський регіон (території колишньої Південно-Осетинської автономної області), а також морська зона у Чорному морі та повітряний простір (окреслені у пунктах в та г, статті 2).

«Грузинська мрія» була заснована навесні 2012 року і вже у жовтні 2012 року вона здобула перемогу на парламентських виборах (GEORGIA Sakartvelos Parlamenti (Parliament) 2012). Цьому сприяло ряд факторів: 1) зростаюче невдоволення грузинського суспільства посиленням авторитаризму після майже десятирічного правління М.Саакашвілі; 2) задекларована позиція «Грузинської мрії», яка обіцяла продовжити попередній курс на євроатлантичну інтеграцію та економічну лібералізацію, й водночас відновити прагматичні відносини з РФ; 3) фінансові можливості лідера партії – Б.Іванішвілі, який за короткий час зміг перетворити її на загальнонаціональну й конкурентну «Єдиному національному руху» М.Саакашвілі, й обіцяв спрямувати наявні ресурси на благо держави. Вагому роль відіграла активна добродійна діяльність, здійснювана Б.Іванішвілі й спрямована у т.ч. на підтримку Грузинської Православної Церкви. Церква традиційно відіграє важливу роль у державо- та націєбудівництві Грузії, що визнається й закріплено у статті 8 Конституції (Górecki, The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics 2020);

У свій перший термін ГМ дійсно продовжила курс на європейську інтеграцію, підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part 2014), яке вступило в силу з 2016 року, й частиною якої було створення зони вільної торгівлі. З 28 березня 2017 року було встановлено безвізовий режим між ЄС та Грузією, що послугувало приводом для святкувань й навіть гала-концерту на Європейській площі у Тбілісі (Visa Free Travel comes into effect for Georgia 2017).

Що стосується внутрішньої політики, то застороги опозиції виявилися небезпідставними. Після приходу до влади ГМ розпочала кампанію проти опозиції, використовуючи при цьому як правові інструменти, так і неформальний тиск. Упродовж перших ста днів правління ГМ прокуратура та податкові органи викликали декілька тисяч чиновників та представників місцевої влади, пов'язаний з «Єдиним національним рухом». Когось змусили піти у відставку, когось – приєднатися до табору переможців (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024). Опозиція зазнавала й фізичного тиску й переслідувань: від жорстоких нападів на учасників заходів «Єдиного національного руху» (2013 – Батумі) до вбивства Єросі Кірцмарішвілі (щодо даного кейсу немає однозначної позиції: за однією з версій вбивство носило політичний характер, за іншою – це були майнові суперечки між ГМ та Е.Кірцмарішвілі), колишнього посла Грузії в Росії, засновника опозиційного до ГМ телеканалу «Руставі-2» (Луканов 2024).

Не оминули увагою й вже экс-президента Грузії – Михаїла Саакашвілі, щодо якого було розпочато розслідування у розтраті державних коштів (New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL 2014). Власне, після приходу до влади «Грузинської мрії» М.Саакашвілі виїхав з Грузії (2013 рік). До 2021 року він встиг набути і втратити, і знову набути українське громадянство, побути губернатором Одеської області, бути засудженим до ув'язнення заочно грузинською прокуратурою й очолити виконавчий комітет Національної ради реформ в Україні. У 2021 році він прийняв рішення повернутися на батьківщину, де був заарештований (Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike 2021) й перебуває в ув'язненні й досі.

Заочне засудження М.Саакашвілі відбулося в ході виборчої кампанії 2016 року, де ГМ зробила все можливе, аби дискредитувати «Єдиний національний рух» й сформувані негативні ставлення до нього з боку електорату. Тодішній прем'єр-міністра Іраклій Гарібашвілі заявив, що партія Саакашвілі була «кримінальною організацією» і що це «природно» для «грузинів відчувати злість» щодо колишнього уряду (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024). Відтоді ГМ виграла усі вибори в країні – місцеві 2017 року, президентські 2018-го (з обранням президентом представниці від ГМ Саломе Зурабішвілі), парламентські 2020-го та чергові місцеві 2021 року.

132

З посиленням позицій ГМ в країні відбувався відхід від демократичних прав та свобод. Опублікований звіт Європарламенту щодо виконання Грузією Угоди про асоціацію 2022 року засвідчив погіршення ситуації з правами людини та стурбованість європейців щодо політичних переслідувань та згортання свободи слова в країні (Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia 2022).

Утвердження ГМ та здійснювану нею політику до 2024 року можна охарактеризувати як спробу балансу між ЄС та Росією, з мінімумом активності щодо євроінтеграційного поступу й одночасним збільшенням російських заготовок для політичного порядку денного. Яскравим прикладом цього стала спроба парламенту Грузії прийняти закон про іноагентів у березні 2023 року, що викликало масові протести й негативну реакцію з боку ЄС та США (Тарасовський 2023). За сім місяців до цього – у липні 2022 року, в РФ було прийнято Федеральний закон №255-ФЗ «Про контроль зі діяльністю осіб, що знаходяться під іноземним впливом» (Федеральный закон от 14.07.2022 г. № 255-ФЗ О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием 2022). Тоді ГМ не вдалося реалізувати задумане Росією, однак уже у 2024 році ситуація змінилася: у політику повернувся Б.Іванішвілі, як виявилось, важка артилерія Кремля.

За час від моменту створення ГМ до 2024 року Б.Іванішвілі двічі залишав політику – у 2013 та у 2021 році. У 2013 замість нього пост лідера партії, як і прем'єр-міністра, обійняв Іраклій Гарібашвілі, тодішній міністр оборони країни (Ivanishvili Quits Politics 'for Good'

2021). Його повернення в політику у 2018 році тривало усього три роки, за які ГМ виграла, як уже згадувалося вище, президентські вибори 2018, парламентські 2020, місцеві 2021 року, у т.ч. і через фальсифікації (У Грузії опозиція заявляє про тотальну фальсифікацію на виборах і анонсувала акції протесту 2020). У 2021 році знову оголосив про свій вихід, цього разу – «остаточно». І вже 30 грудня 2023 року оголосив про своє повернення у грузинську політику.

«Ходіння» Бідзіни Іванішвілі «в» і «з політики» лише засвідчили його вагомий роль у поверненні Грузії назад до Росії. Складно не погодитися з коментарем грузинського політолога Гели Васадзе щодо ролі Б.Іванішвілі у державному управлінні країни. Коментуючи заяву лідера ГМ про черговий, остаточний, вихід з політики, Г.Васадзе наголосив, що Іванішвілі продовжить зберігати контроль над виконавчою, законодавчою та судовою владами в Грузії, оскільки «механізми цього контролю жодним чином не пов'язані з формальним місцем голови партії...» (Миллиардер Бидзина Иванишвили опять уходит из грузинской политики 2021). На думку Г.Васадзе, весь інструментарій контролю у будь-якому разі залишався в руках Іванішвілі, що підтвердив наступний розвиток подій в країні. Щоправда, хочеться додати, що Б.Іванішвілі, на нашу думку, здійснює лише формальний контроль: правила й рамки гри визначає Кремль. І лише від стійкості й згуртованості грузинського громадянського суспільства залежить, чи вдасться йому переламати ситуацію й зберегти державний суверенітет у цих непростих умовах.

Після останнього повернення Б.Іванішвілі в грузинську політичну ситуація в країні почала розгортатися блискавично. У травні 2024 року парламент Грузії, всупереч масовим протестам та подолавши вето президентки Саломе Зурабішвілі, схвалив Закон «Про прозорість іноземного впливу». 3 червня його підписав спікер грузинського парламенту Шалва Папуашвілі (Наконежна 2024). Цим своїм рішенням грузинський парламент знехтував застереженнями Європейської Комісії щодо негативного впливу прийняття даного Закону на прогрес Грузії на шляху до ЄС: «... дух і зміст закону не відповідають основним нормам і цінностям ЄС», – зазначено у заяві (Євросоюз оголосив про загрозу для шляху Грузії в ЄС після ухвалення скандального закону 2024). «Грузинська мрія» звинуватила західні держави у тиску й продовжила розворот в бік європейської анти-інтеграції Грузії.

20 лютого 2024 року, всупереч рекомендаціям Венеційської комісії, парламент Грузії прийняв поправки до Виборчого кодексу, які ліквідували посаду заступника голови ЦВК, що обирається за квотою опозиції (Парламент Грузії прийняв изменения в Избирательный кодекс без учета рекомендаций Венецианской комиссии 2024). Пізніше парламент Грузії прийняв поправки до Виборчого кодексу щодо гендерних квот: політичні партії втратили зобов'язання комплектувати передвиборчі партійні списки із врахуванням гендерного квотування (Парламент Грузії отменил гендерные квоты 2024). 13 червня було схвалено нові поправки до виборчого кодексу, які стосувалися процедури призначення членів та голови грузинської ЦВК (зокрема, перехід до простої більшості голосів – 76 замість 100, що дозволяє ГМ контролювати даний процес) (Президентка Грузії ветоувала зміни до виборчого кодексу, які збільшать вплив партії влади 2023). 15 травня 2024 прийнято черговий пакет поправок до виборчого кодексу, які скасували 40% бар'єр для мажоритарних кандидатів у місцеві ради (сакребуло), а політичні партії отримали право призначати своїх депутатів «делегатами» виборців, зареєстрованими у виборчому окрузі. Дані поправки були оцінені як спроба зберегти елементи мажоритарної системи правлячою партією ГМ (Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate 'Delegates,' 40% Threshold in City Councils Abolished 2024). А вже у червні парламент Грузії подолав вето на чергові поправки, які внесли зміни у порядок прийняття рішень виборчкомом та запровадили «антитупіковий механізм» щодо прийняття рішень ЦВК. Тепер за умови неприйняття рішення за підтримки не менше двох третин голосів, голосування проводитиметься повторно на тому самому засіданні ЦВК і рішення вважатиметься прийнятим за умови голосування за нього більшості повного складу ЦВК (Парламентское большинство преодолело вето президента Грузии на поправки в Избирательный кодекс 2024).

134

У березні 2024 року почала розгортатися ініціатива ГМ щодо внесення змін до Конституції країни, які обмежуватимуть права представників ЛГБТ спільнот. У червні парламент Грузії схвалив у першому читанні пакет з 19 законопроектів, спрямованих проти «пропаганди ЛГБТ» серед неповнолітніх, заборони одностатевих шлюбів тощо. Було анонсовано створення нового державного свята – Дня святості сім'ї, який відзначатиметься у Грузії 17 травня, у Міжнародний день боротьби з гомофобією, трансфобією та біофобі-

єю (Грузія: законопроекти проти ЛГБТ утврєднені в першом чтєнні 2024). Минулоріч цей день вперше було оголошено вихідним – на фоні масових протєстів у Тбілісі проти прийняття закону про іноагентів. Що стосується Закону «Про сімейні цінності», то він був остаточно схвалений 17 вересня, 84 голосами проти 0 голосів. Даний закон фактично продемонстрував нехтування базовими правами людини на самовираження, збори та рівність (New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights 2024).

Навіть побіжний погляд на кількість та швидкість прийнятих поправок до вже існуючих законів, нових законів у грузинському парламенті від початку 2024 року засвідчує, що ГМ зі швидкістю «шаленого принтера» готувала законодавчий ґрунт до парламентських виборів 2024 року.

Передвиборча риторика ГМ до болю нагадала пропагандистські наративи, поширювані Росією в АР Крим у переддень так званого референдуму. Вибір між війною та миром, руйнуванням та процвітанням під захистом ГМ (по факту Росії) – стандартний підхід, неодноразово використовуваний Москвою в державах пострадянського простору. «Родзинкою», на нашу думку, електоральної кампанії «Грузинської мрії», стала заява Б.Іванішвілі, де він назвав російсько-грузинську війну 2008 року «братовбивчим протистоянням», наголосив, що Грузії потрібно «знайти в собі сили» і перепросити осетинів за цю війну (Панченко 2024). Ця заява викликала хвилю обурення у грузинському суспільстві, однак на виборах 26 жовтня 2024 року «Грузинська мрія» отримала значну підтримку з боку грузинського електорату. За результатами незалежного соціопитування (екзит-полу) Edison Research спільний результат опозиційних партій Грузії дорівнював майже 52%; ГМ набрала 40,9% голосів (Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll 2024). Фальсифікації та виборча інженерія дозволили додати «Грузинській мрії» понад 13%. В результаті ГМ оголосила себе переможцем й почала творити свою політичну реальність – як продовження російської політики на Кавказі, але жодним чином не як вираження національних інтересів Грузії та її народу.

Результати парламентських виборів у Грузії стали несподіванкою для всіх, окрім ГМ і, як вважає авторка, Росії. Мова йде насамперед про кількісні виміри фальсифікацій, що були вчинені партією влади під час виборчого процесу та підрахунку голосів. Так, до прикладу, коментуючи у прямому ефірі оголошені результати виборів ЦВК,

Тамаз Хунджуга, грузинський опозиціонер, не зміг приховати свого подиву відвертим цинізмом грузинської влади у її використанні виборчої інженерії для формування бажаного для себе результату (Васадзе 2024). Одразу після офіційного проголошення результатів розпочалися у Грузії розпочалися протести – масові й по всій країні. Відповідь ГМ була у традиціях російського самодержавства. Фактично, від 26 жовтня у Грузії діє невизнаний світовим співтовариством самопризначений парламент з призначеним ним самим президентом – Михаїлом Кавелашвілі (Ахметелі 2024) та обраний на попередніх виборах президент С. Зурабішвілі, яка стала символом легітимності інституту президентства у державі і яка сьогодні є виразником інтересів демократичної Грузії.

Від 26 жовтня 2024 року у Грузії спостерігаємо реалізацію стратегії ретроактивного управління, де повернення Тбілісі у зону російського впливу відбувається через встановлення нових правил гри:

136 1) формування й запуск роботи невизнаного світовим співтовариством уряду та президента;

— 2) розворот в бік анти-інтеграції Грузії до Європи – 28 листопада прем'єр-міністр Грузії Іраклій Кобахідзе заявив, що Грузія відмовляється від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року (Грузія оголосила про відмову від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року 2024);

3) від силового придушення та переслідувань представників опозиції до ігнорування протестних рухів та настроїв населення з імітацією державобудівництва;

4) утвердження авторитаризму як політичного режиму через ініціацію з наступним прийняттям додаткових законів, що фактично забороняють свободу слова в країні: 5 лютого лідер парламентської більшості ГМ Мамука Мдінарадзе заявив про ініціювання нового закону про ЗМІ, який встановить стандарти журналістської етики та обмежить фінансування грузинських ЗМІ з іноземних джерел (GD Goes Full-Steem Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media 2025). Апеляція до американського закону FARA з боку ГМ, – повний сору-past ситуації 2012 року в Росії, коли там приймали відповідний закон і так само обґрунтовували його доцільність американською практикою минулого сторіччя (Козловський 2012).

Нинішня ситуація в Грузії – результат відсутності стійкого стратегічного інтересу, насамперед США та ЄС у Південному Кавказі та Грузії як форпосту демократії у регіоні, їхнє нерозуміння ролі країни в збереженні стабільності та регіональної безпеки, їхня неготовність до відкритого конфлікту з РФ за вплив на Південному Кавказі, роль якого у енергетичній безпеці Європи за час російсько-української війни зростає, як і роль в обході РФ санкцій з боку ЄС. За умови відсутності активної позиції та організації дієвої допомоги інститутам громадянського суспільства в Грузії з боку ЄС та США, РФ поверне Грузію, а за нею й інші країни регіону у свою геополітичну орбіту. Зміна гравця – маємо на увазі зростаючу увагу до Вірменії, не вплине суттєво на позиції РФ у Південному Кавказі, однак це – тема інших наукових досліджень.

Висновки. Прихід до влади у США Д.Трампа на фоні збереження влади В.Путіним в РФ – це ще той виклик для світового співтовариства. Непередбачуваність одного у тандемі з чітко артикульованими інтересами іншого безпосередньо впливає на міжнародну безпеку. Грузія, яка у 2008 році пройшла через війну з РФ і зробила спробу повного розірвання відносин з Москвою, опинилася у нових геополітичних лещатах, де Москва здійснює активну спробу реанімації власного контролю над регіоном, а Захід потурає цьому. На превеликий жаль, у даному випадку уроки російсько-грузинської війни 2008 виявилися невивченими: грузинська демократія так не отримала належної підтримки з боку світового співтовариства у своєму протистоянні з РФ ані тоді, ані тепер.

Натомість для Москви Грузія перебувала у фокусі уваги і прихід Саакашвілі до влади у 2003 році був сприйнятий як виклик. В спробі усуненні від влади М.Саакашвілі традиційні «активні заходи» не спрацювали, тож Москва пішла іншим, перевіреним у минулому столітті, шляхом – створенням маріонеткової партії, яка й поверне Грузію у «руззкій мір». Від парламентських виборів 2012 року і до 2025 Грузія пройшла складний шлях усвідомлення тотожності «Грузинської мрії» Б.Іванішвілі з російською. За цей час Росія не просто застосувала, але й апробувала у Грузії, за нашим визначенням, стратегію «ретроактивного контролю»: після втрати контролю над Тбілісі з приходом Саакашвілі до його повернення з Б.Іванішвілі. Повернення у «руззкій мір» відбувається через використання інструментів рефлексивного управління та маніпулятивних технологій. Таким чином

нав'язується російська візія історичного розвитку Грузії після розпаду СРСР, формується суспільне бачення й оцінка Революції Троянд та М.Саакашвілі, євроатлантичної інтеграції, й, що найважливіше – окупації частини грузинської території російськими військами. Враховуючи те, що війна 2008 року стала прелюдією до російсько-української війни, Україні варто задуматися над тими процесами, які ініціює ворог у нашій державі і тими наслідками, до яких це може призвести.

Джерела та література:

1. Ахметелі, Ніна. Кавелашвілі - у Грузії склав присягу новий президент. Його не визнає частина країни. 29 12 2024 р. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clyjpmr151yo>
2. Васадзе, Гела. LIVE. Первые результаты выборов в Грузии. 2024.
- 138 — 3. Грузия: законопроекты против ЛГБТ утверждены в первом чтении. 27 06 2024 р. <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/2306857/gruzii-a-zakonoproekty-protiv-lgbt-utverzhdenu-v-pervom-chtenii>
4. Грузія оголосила про відмову від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року. 28 11 2024 р. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrointehratsiya-hruziya-vidmova/33219324.html>
5. Євросоюз оголосив про загрозу для шляху Грузії в ЄС після ухвалення скандального закону. 15 05 2024 р. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/15/7186006/>
6. Закон Грузии Об оккупированных территориях. 23 10 2008 р. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/19132/6/ru/pdf>
7. Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну. 06 08 2022 р. https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/
8. Козловский, Владимир. Пресса США о законе об НКО: Путин закручивает гайки. 16 07 2012 р. https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120716_us_press_ngo_law
9. Лоссовський, Ігор. «Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету».» Стратегічна панорама, № 2 (2018): 19-30.
10. Луканов, Юрій. Чому в Грузії проросійські рухи мають вплив: політолог розповів, як «Грузинська мрія» йшла від гасел демократії до авторитаризму. 19 12 2024 р. <https://zmina.info/articles/>

chomu-v-gruziyi-prorosijsky-ruhy-mayut-vplyv-politolog-rozpoviyak-gruzynska-mriya-jshla-vid-deklaruvannya-demokratyi-dovtorytaryzmu/

11. Миллиардер Бидзина Иванишвили опять уходит из грузинской политики. 11 01 2021 р. <https://www.bbc.com/russian/news-55622456>

12. Наконечна, Євгенія. Спікер парламенту Грузії підписав закон про «іноагентів». 03 06 2024 р. <https://www.dw.com/uk/spiker-parlamentu-gruzii-pidpisav-zakon-pro-inoagentiv/a-69250402>

13. Нечаева-Юрійчук, Наталія. «До питання про причини та ймовірні наслідки грузинсько-російського конфлікту у серпні 2008 року.» Історична панорама, № 7 (2008): 157-165.

14. Нечаева-Юрійчук, Наталія. «Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова.» Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент, № 11 (2011): 224-233.

15. Панченко, Юрій. Грузинська влада хоче вибачитися перед осетинами за війну 2008 року. 14 09 2024 р. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/14/7194210/>

16. Парламент Грузии отменил гендерные квоты. 04 04 2024 р. <https://www.ekhokavkaza.com/a/32891143.html>

17. Парламент Грузии принял изменения в Избирательный кодекс без учета рекомендаций Венецианской комиссии. 20 02 2024 р. <https://ru.netgazeti.ge/58983/>

18. Парламентское большинство преодолело вето президента Грузии на поправки в Избирательный кодекс. 27 06 2024 р. <https://www.interpressnews.ge/ru/article/161254-parlamentskoe-bolshinstvo-preodolelo-veto-prezidenta-gruzii-na-popravki-v-izbiratelnyi-kodeks/>

19. Президентка Грузії ветувала зміни до виборчого кодексу, які збільшать вплив партії влади. 26 06 2023 р. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/26/7408690/>

20. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия. 30 04 2009 р. <http://www.kremlin.ru/supplement/190>

21. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной

границы Республики Южная Осетия. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/191>

22. Тарасовський, Юрій. Парламент Грузії схвалив законопроект про «іноагентів». Грузинська опозиція обіцяє щоденні протести «до перемоги». 08 03 2023 p. <https://forbes.ua/news/parlament-gruziiskhvaliv-zakonoproekt-pro-inoagentiv-gruzinska-opozitsiya-obitsyaeshchodenni-protesti-do-peremogi-08032023-12218>

23. У Грузії опозиція заявляє про тотальну фальсифікацію на виборах і анонсувала акції протесту. 1 11 2020 p. https://lb.ua/world/2020/11/01/469538_gruzii_opozitsiya_zayavlyae_pro.html

24. Федеральный закон от 14.07.2022 г. № 255-ФЗ О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием. 14 07 2022 p. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48170>

25. Юрченко, Олена. Зовнішня політика Російської Федерації: вірити не можна зрозуміти. 19 July 2020 p. https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-rosijskoyi-federaciyi-viriti-ne-mozhna-zrozumiti_1

140

— 26. Ярмоленко, Віталій. Оцінки зміни зовнішньополітичної парадигми Росії. 18 серпень 2022 p. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/yarmolenko.pdf>

27. 20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 22 11 2023 p. <https://jam-news.net/20th-anniversary-of-the-rose-revolution/>

28. Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate 'Delegates,' 40% Threshold in City Councils Abolished. 15 05 2024 p. <https://civil.ge/archives/607391>

29. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. 2014. <https://edit.wti.org/document/show/e9fddb57-9a0a-4443-ad3c-fa823445074d>

30. Coalson, Robert. Sandro Girgvliani: The Ghost That Haunts Saakashvili's Legacy. 27 June 2013 p. <https://www.rferl.org/a/girgvliani-saakashvili-georgia-killing-case/25030121.html>

31. Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll. 01 11 2024 p. <https://www.edisonresearch.com/edison-research-2024-republic-of-georgia-exit-poll/>

32. GD Goes Full-Steam Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media. 05 02 2025 p. <https://civil.ge/archives/659985>

33. GEORGIA Sakartvelos Parlamenti (Parliament). 2012. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2119_12.htm

34. Górecki, Wojciech. A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream. 08 10 2024 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-10-08/a-journey-a-glorious-past-three-terms-georgian-dream>

35. The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics. 18 05 2020 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2020-05-18/autumn-georgian-patriarch-role-orthodox-church-georgia-and>

36. Ivanishvili Quits Politics 'for Good'. 11 01 2021 p. <https://civil.ge/archives/390511>

37. Janelidze, Otar. «The Democratic Republic of Georgia.» *Pamięć i Sprawiedliwość*, № 1(31) (2018): 168-190.

38. Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian—EU and NATO must take notice'. 11 February 2025 p. <https://jam-news.net/jemal-gamakharia-sukhumi-airport-will-be-entirely-russian-eu-and-nato-must-take-notice/>

39. New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights. 20 09 2024 p. <https://crd.org/2024/09/20/new-bill-in-georgia-violates-lgbti-rights/>

40. New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL. 13 08 2014 p. <https://agenda.ge/en/news/2014/1921#gsc.tab=0>

41. Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia. 16 11 2022 p. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0274_EN.html

42. Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results. 19 01 2007 p. <https://civil.ge/archives/111781>

43. Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent. 11 February 2025 p. <https://civil.ge/archives/661501> (дата звернення: 12. 02. 2025 p.).

44. Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike. 30 11 2021 p. <https://civil.ge/archives/455765>

45. Visa Free Travel comes into effect for Georgia. 29 03 2017 p. https://www.eeas.europa.eu/node/23697_en

References:

1. Akhmeteli, Nina. Kavelashvili – u Hruzii sklav prysihu novyi president. Yoho ne vyznaie chastyna kraiiyny. 29 12 2024 p. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clyjppmp151yo>
2. Vasadze, Gela. LIVE. Pervyieresulytatyvyborov v Gruzii. 2024.
3. Gruziiia: zakonoproekty protiv LGBT utverzhdeny v pervomchtenii. 27 06 2024 p. <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/2306857/gruziia-zakonoproekty-protiv-lgbt-utverzhdeny-v-pervom-chtenii>
4. Hruziiia oholosyla pro vidmovu vid perehovoriv shcho dovstupu po ES do 2028 roku. 28 11 2024 p. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrointehratsiya-hruziya-vidmova/33219324.html>
5. Evrosoiuz oholosyv pro zahrozu dlia shliahu Hruzii v ES pislia uhvalennia skandalnoho zakonu. 15 05 2024 p. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/15/7186006/>
6. Zakon Gruzii Ob okkupirovannyh territoriiah. 23 10 2008 p. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/19132/6/ru/pdf>
7. Zbroini konflikty za uchastiu rosii z 1991 roku do povnomasshtabnoho vtorhnennia v Ukrainu. 06 08 2022 p. https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/
8. Kozlovskii, Vladimir. Pressa SSHA o zakoneob NKO: Putin zakruchivaietgaiki. 16 07 2012 p. https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120716_us_press_ngo_law
9. Lossovskii, Ihor. «Zovnishniopolitychna stratehiia Rosii shchodo kraiin postradianskoho prostoru iak realizatsia “novoi doktryny obmezhenoho suverenitetu”.» Stratehichna panorama, № 2 (2018): 19-30.
10. Lukanov, Yurii. Chomu v Hruzii prorosiiski ruhy maiut' vplyv: politiloh rozpoviv, iak “Hruzynska mriia” ishla vid hasel demokratii do avtorytaryzmu. 19 12 2024 p. <https://zmina.info/articles/chomu-v-gruziyi-prorosijsky-ruhy-mayut-vplyv-politolog-rozpoviv-yak-gruzynska-mriya-jshla-vid-deklaruvannya-demokratiyi-do-avtorytaryzmu/>
11. Miliarder Bidzina Ivanishvili opiat' uhoditizgruzinskoipolitiki. 11 01 2021 p. <https://www.bbc.com/russian/news-55622456>
12. Nakonechna, Yevheniia. Spiker parlamentu Hruzii pidpysav zakon pro “inoahentiv”. 03 06 2024 p. <https://www.dw.com/uk/spiker-parlamentu-gruzii-pidpisav-zakon-pro-inoagentiv/a-69250402>
13. Nechaieva-Yuriichuk, Nataliia. «Do pytannia pro prychny ta imovirni naslidky hruzyno-rosiiskoho konfliktu u serpni 2008 roku.» Istorychna panorama, № 7 (2008): 157-165.

14. Nechaieva-Yuriichuk, Nataliia. «Rosiisko-hruzynske protystoiannia serpnia 2008 roku: ukrainska informatsiina skladova.» Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menegment, № 11 (2011): 224-233.

15. Panchenko, Yurii. Hruzynska vlada khoche vybachytysia pered osetynamy za viinu 2008 roku. 14 09 2024 p. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/14/7194210/>

16. Parlament Gruzii otmenil gendernyie kvoty .04 04 2024 p. <https://www.ekho kavkaza.com/a/32891143.html>

17. Parlament Gruzii prinial izmeneniia v Izbiratelnyi kodeks bez ucheta rekomendatsii Venetsianskoi komissii. 20 02 2024 p. <https://ru.netgazeti.ge/58983/>

18. Parlamentskoie bolshinstvo preodolelo veto presidenta Gruzii yd popravki v Izbiratelnyi kodeks.27 06 2024 p. <https://www.interpressnews.ge/ru/article/161254-parlamentskoe-bolshinstvo-preodolelo-veto-prezidenta-gruzii-na-popravki-v-izbiratelnyi-kodeks/>

19. Presydentka Hruzii vetovala zminy do vyborchoho kodeksu, iakizbilshat' vplyvpartiivlady. 26 06 2023 p. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/26/7408690/>

20. Soglashenie mezhdru Rossiskoi Federatsiei i Respublikoi Abkhaziia o sovestnykh usiliiah v ohrane gosudarstvennoi granitsy Respubliki Abkhaziia. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/190>

21. Soglashenie mezhdru Rossiskoi Federatsiei i Respublikoi Yuzhnaia Ossetiia o sovestnykh usiliiah v ohrane gosudarstvennoi granitsy Respubliki Yuzhnaiia Ossetiia. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/191>

22. Tarasovskii, Yurii. ParlamentHruziiskhvalyvzakonoproekt pro "inoagentiv". Hruzynskaopozytysiaobitsiyeshchodenni protest "do peremohy". 08 03 2023 p. <https://forbes.ua/news/parlament-gruziiskhvaliv-zakonoproekt-pro-inoagentiv-gruzinska-opozitsiya-obitsyae-shchodenni-protesti-do-peremogi-08032023-12218>

23. U Hruzii opozytysia zaiavliaie pro totalnu falsyfikatsiiu na vyborakh I aninsuvala aktsii protest.1 11 2020 p. https://lb.ua/world/2020/11/01/469538_gruzii_opozitsiya_zayavlyaie_pro.html

24. Federalnyizakonot 14.07.2022 g. #255-FZ O kontrole za deiatelnostiulits, nakhodiashchihsia pod inostrannymvlianiem.14 07 2022 p. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48170>

25. Yurchenko, Olena. Zovnishniapolityka Rosiiskoi Federatsii: viryty ne mozhnazrozumity. 19 July 2020 p. https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-rosijskoyi-federaciyi-viriti-ne-mozhna-zrozumiti_1

26. Yarmolenko, Vitalii. Otsinky zmin y zovnishniopolitychnoi paradyhmy Rosii. 18 серпень 2022 p. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/yarmolenko.pdf>

27. 20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 22 11 2023 p. <https://jam-news.net/20th-anniversary-of-the-rose-revolution/>

28. Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate ‘Delegates,’ 40% Threshold in City Councils Abolished. 15 05 2024 p. <https://civil.ge/archives/607391>

29. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. 2014. <https://edit.wti.org/document/show/e9fddb57-9a0a-4443-ad3c-fa823445074d>

144 — 30. Coalson, Robert. Sandro Girgvliani: The Ghost That Haunts Saakashvili’s Legacy. 27 June 2013 p. <https://www.rferl.org/a/girgvliani-saakashvili-georgia-killing-case/25030121.html>

31. Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll. 01 11 2024 p. <https://www.edisonresearch.com/edison-research-2024-republic-of-georgia-exit-poll/>

32. GD Goes Full-Steam Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media. 05 02 2025 p. <https://civil.ge/archives/659985>

33. GEORGIA SakartvelosParlamenti (Parliament). 2012. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2119_12.htm

34. Górecki, Wojciech. A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream. 08 10 2024 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-10-08/a-journey-a-glorious-past-three-terms-georgian-dream>

35. The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics. 18 05 2020 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2020-05-18/autumn-georgian-patriarch-role-orthodox-church-georgia-and>

36. Ivanishvili Quits Politics ‘for Good’. 11 01 2021 p. <https://civil.ge/archives/390511>

37. Janelidze, Otar. «The Democratic Republic of Georgia.» *PamięciSprawiedliwość*, № 1(31) (2018): 168-190.

38. Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian—EU and NATO must take notice'. 11 February 2025 p. <https://jam-news.net/jemal-gamakharia-sukhumi-airport-will-be-entirely-russian-eu-and-nato-must-take-notice/>

39. New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights. 20 09 2024 p. <https://crd.org/2024/09/20/new-bill-in-georgia-violates-lgbti-rights/>

40. New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL. 13 08 2014 p. <https://agenda.ge/en/news/2014/1921#gsc.tab=0>

41. Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia. 16 11 2022 p. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0274_EN.html

42. Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results. 19 01 2007 p. <https://civil.ge/archives/111781>

43. Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent. 11 February 2025 p. <https://civil.ge/archives/661501>

44. Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike. 30 11 2021 p. <https://civil.ge/archives/455765>

45. Visa Free Travel comes into effect for Georgia. 29 03 2017 p. https://www.eeas.europa.eu/node/23697_en